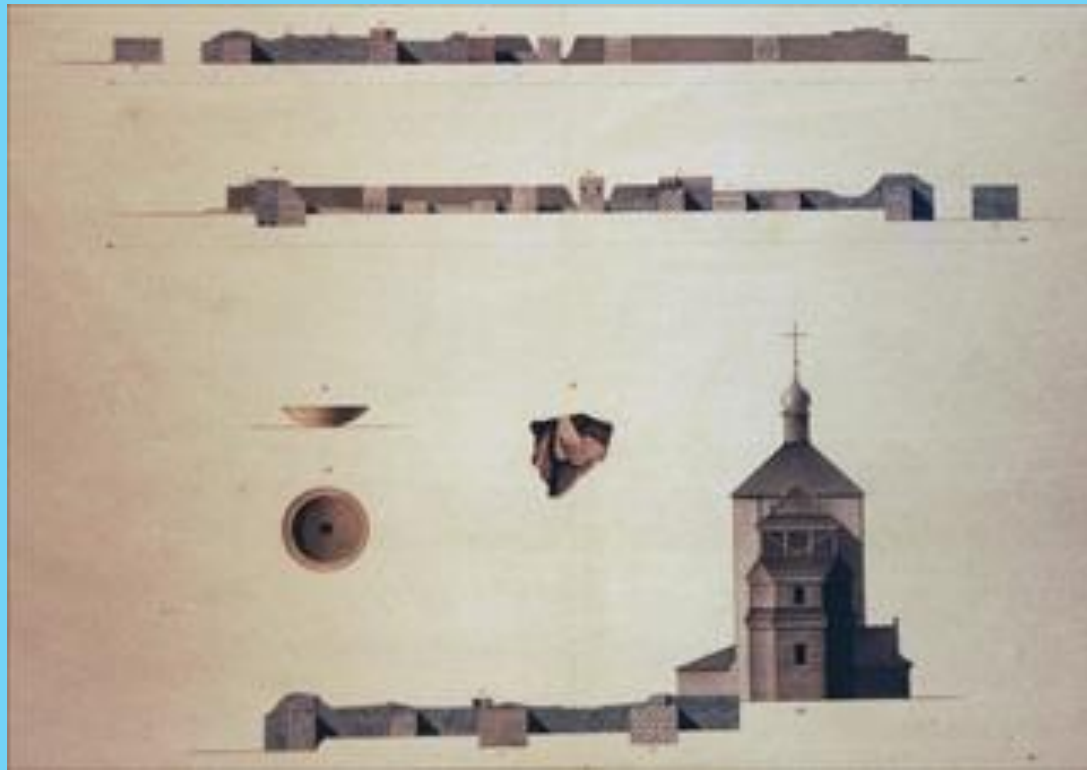

Віталій Козюба

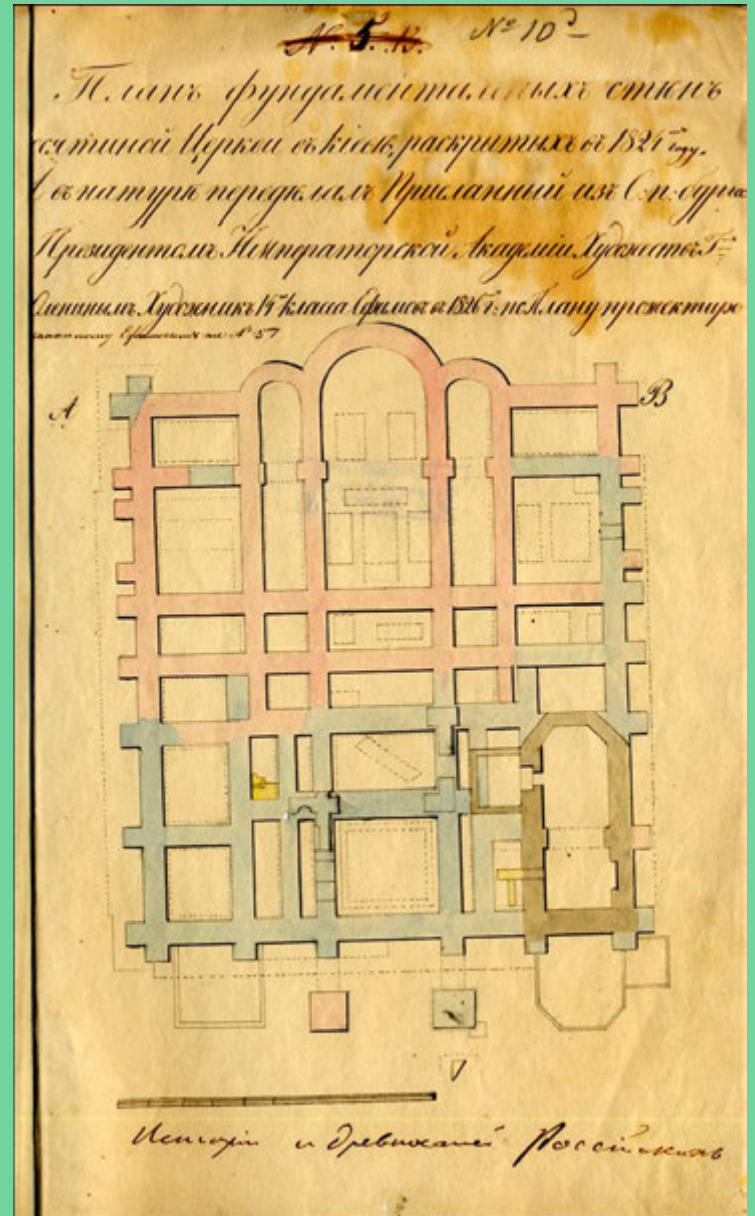
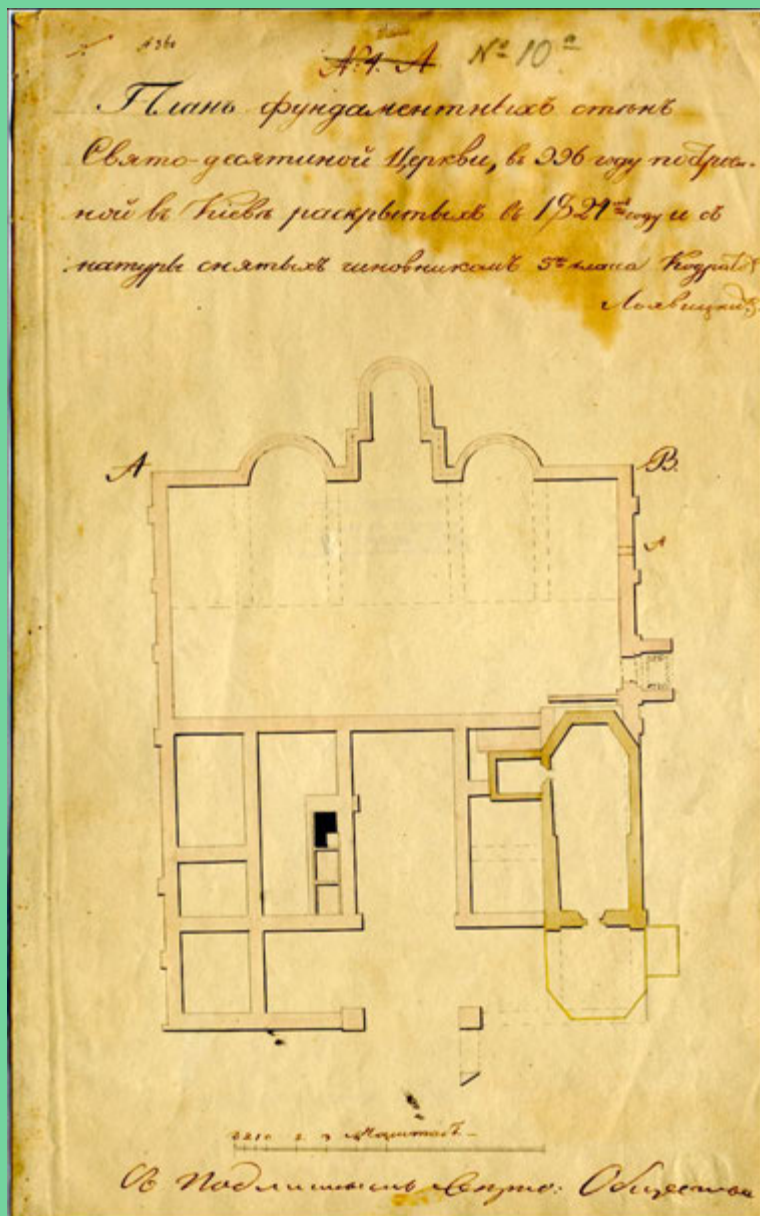
**РОЗКОПКИ ДЕСЯТИННОЇ ЦЕРКВИ
МИКОЛИ ЄФИМОВА
1826 РОКУ
(до 200-ліття події)**

У 2026 році виповнюється 200 років від часу проведення розкопок Десятинної церкви під керівництвом Миколи Єфимова. Ці роботи стали важливим етапом в архітектурно-археологічному вивченні першої мурованої християнської церкви Русі, побудованої князем Володимиром у 990-х роках.

Перші розвідкові дослідження на місці давнього зруйнованого храму було проведено восени 1823 року за ініціативи київського митрополита Євгенія (Болховітінова). У наступному році на кошти, виділені митрополитом, роботами керував чиновник 5-го класу Кіндратій Лохвицький. Було знайдено фундаменти церкви кінця X ст., фрагменти її оздоблення (різьблений камінь, уламки фрескового розпису, мозаїки підлоги), натільні хрести, монети тощо. Не маючи базової підготовки, чиновник не зміг отримати об'єктивної інформації щодо плану споруди, що знайшло відображення в кресленні виявлених залишків (іл. 1). Питання до об'єктивності плану 1824 року були й у митрополита Євгенія, про що він написав у своїй статті, що вийшла в 1825 році. Митрополит вважав на доцільне надіслати до Києва фахівця-архітектора, який зможе з'ясувати точний план давньої церкви, що невдовзі й відбулося.

У травні 1826 року до міста було відряджено молодого 27-річного випускника Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі Миколу Єфимова. Під його керівництвом було проведено нові дослідження залишків Десятинної церкви. Вони дали вагомі результати, насамперед якісний новий план споруди, який не втратив свого наукового значення до сьогодні (іл. 1).

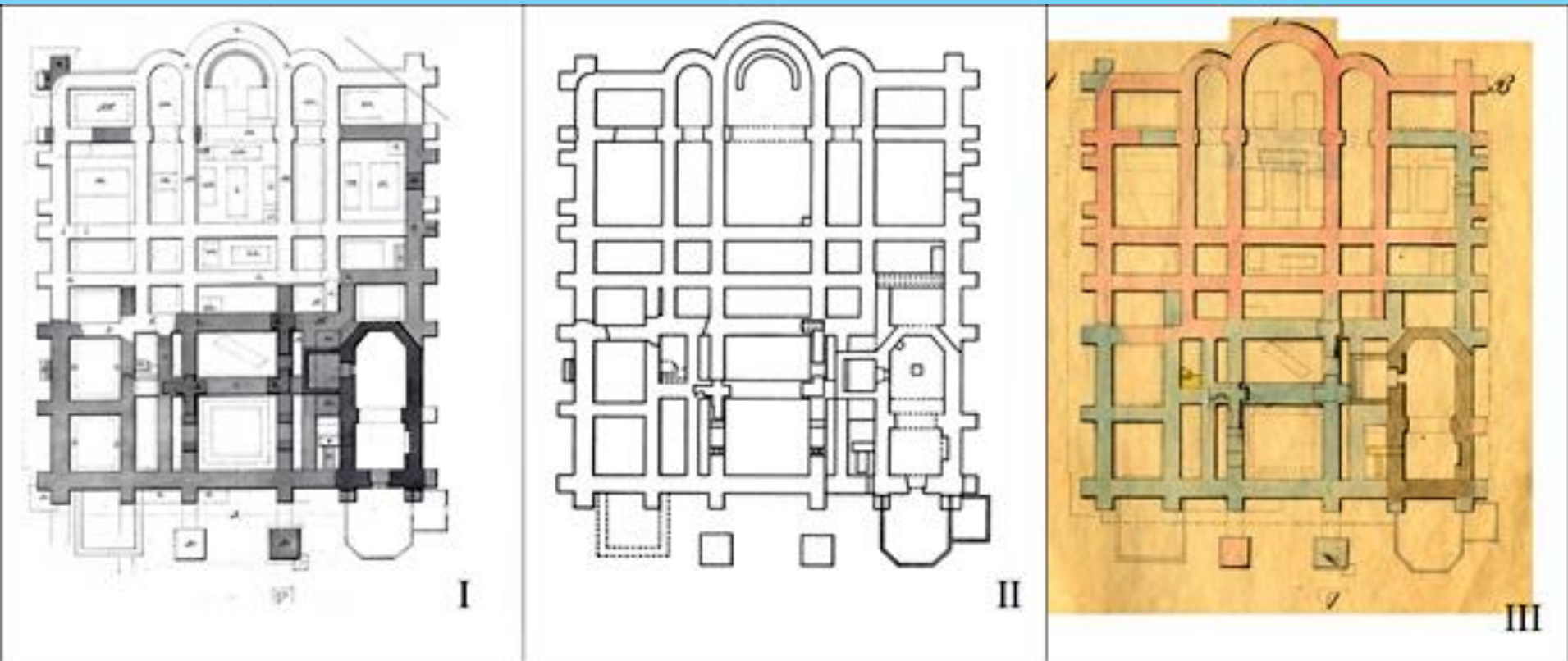
Іл. 1. Креслення плану Десятинної церкви за розкопками
 К. Лохвицького (1824) та М. Єфимова (1826)

Сьогодні відомо вісім варіантів та копій плану 1826 року. Вони відрізняються один від одного другорядними деталями, чорно-білим чи кольоровим виконанням, наявністю цифрових та літерних позначень окремих місць (іл. 2). М. Єфимов зафіксував не тільки збережені ділянки фундаментів, але й залишки, в окремих місцях, основи кладок стін церкви, а ще фундаментні стрічки розібраних у XVII–XVIII ст. підмурків споруди.

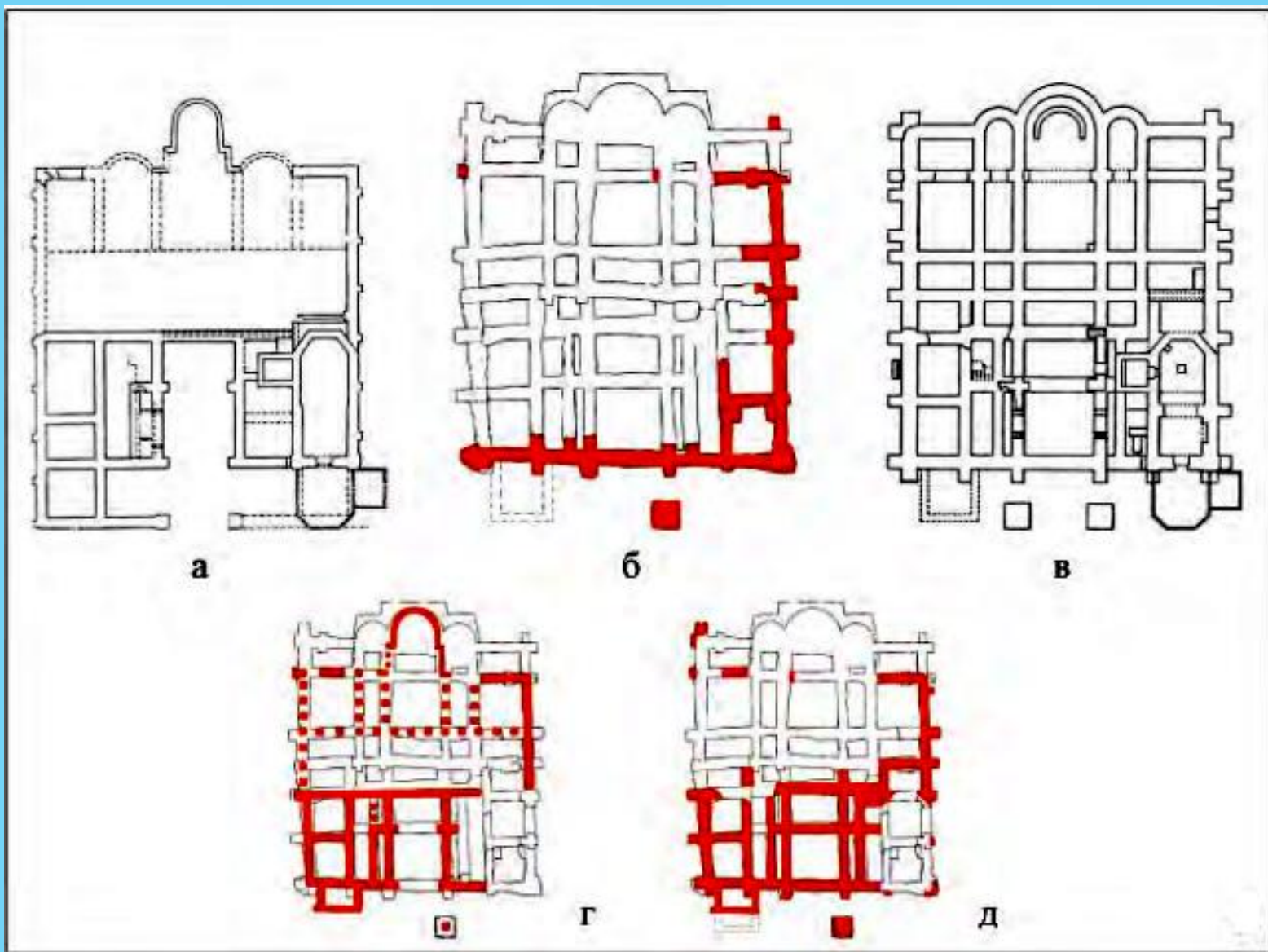
К. Лохвицький не зміг зафіксувати розібрані ділянки фундаментів, у тому числі півкола апсид церкви, що є найголовнішою вадю його плану. Разом із тим він відкрив кладку синтрона (горнього місця) у центральній апсиді (іл. 3).

Обидва плани мають спільні вади, зокрема креслення «під лінійку» та схильність до ідеальної симетричності. Крім того, винос лопаток на фасадах церкви не відповідає їх реальному розміру, а ще не є однаковим, як на планах 1824 і 1826 років. Слід також наголосити, що ці плани є реконструкціями, тобто містять елементи, не зафіксовані археологічно. Зокрема, це стосується подвійних пілястр, які нібито були розташовані з боків північного й західного порталів (входів) до церкви, та пари потужних квадратних пілонів перед західним фасадом (план 1826 року).

Розкопки 1824 і 1826 років оминули південно-західну частину давньої Десятинної церкви, на якій стояла дерев'яно-цегляна церква Різдва Богородиці (інша назва – Святого Миколи Десятинного) XVII–XVIII ст. Її зображення, виконані К. Лохвицьким та М. Єфимовим, засвідчують високий професійний рівень останнього (іл. 4).

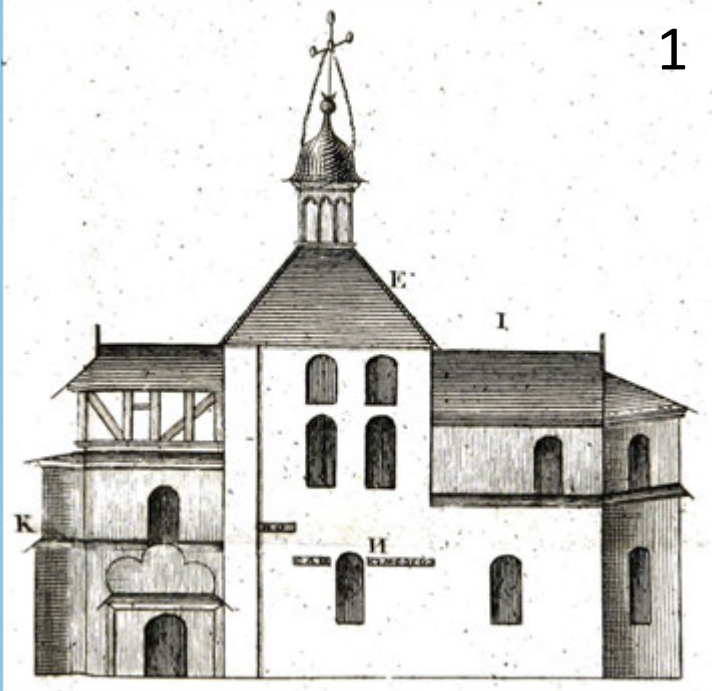

Іл. 2. План давньої Десятинної церкви (різні варіанти)
за результатами досліджень М. Єфимова 1826 р.

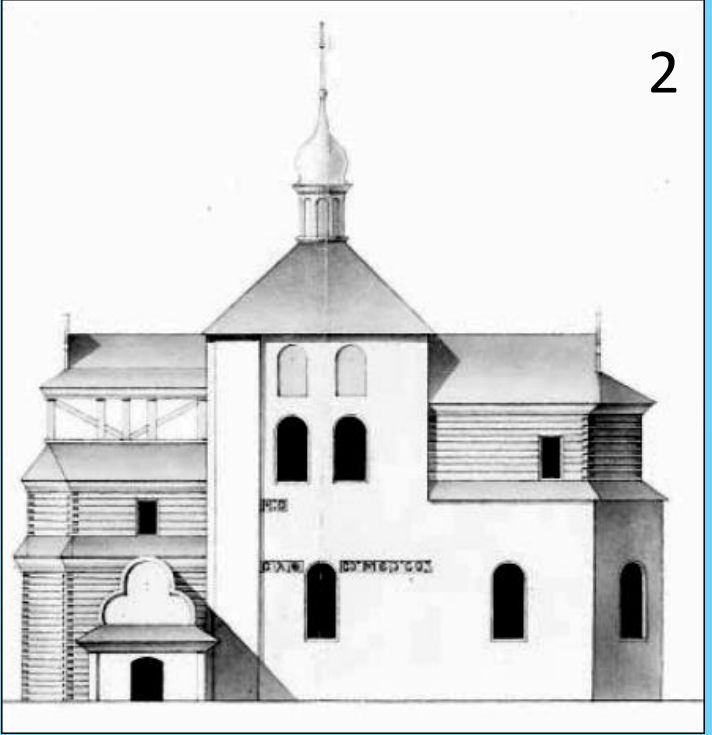

Іл. 3. Порівняння креслень плану Десятинної церкви К. Лохвицького (а) та М. Єфимова (в) із планом, створеним під час розкопок 2005–2011 років (б); збережені частини фундаментів, зафіксовані К. Лохвицьким (г) та М. Єфимовим (д)

1

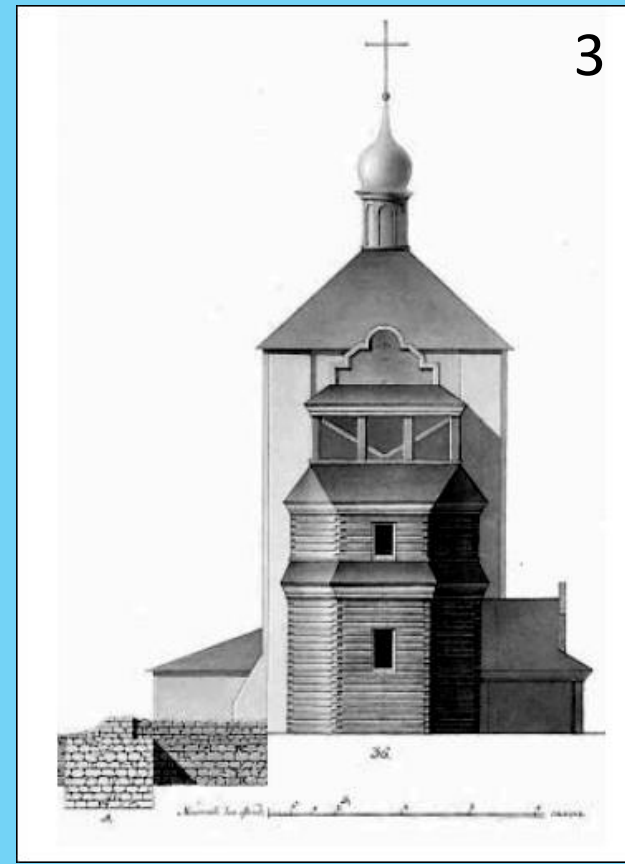

2

Іл. 4. Малюнки церкви
Різдва Богородиці
К. Лохвицького (1)
та М. Єфимова (2, 3)

3

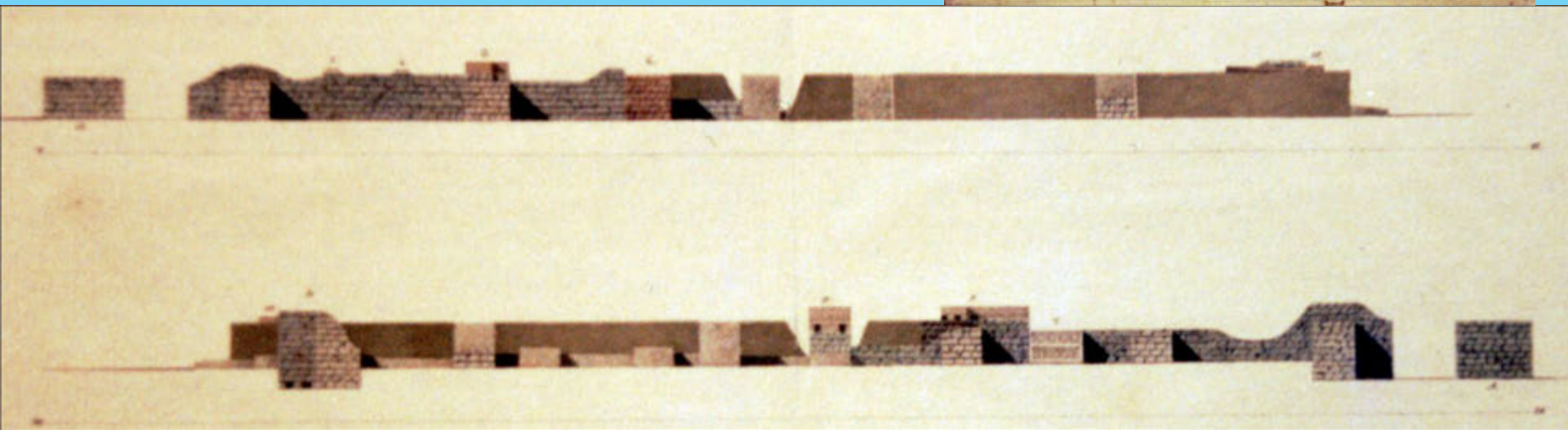
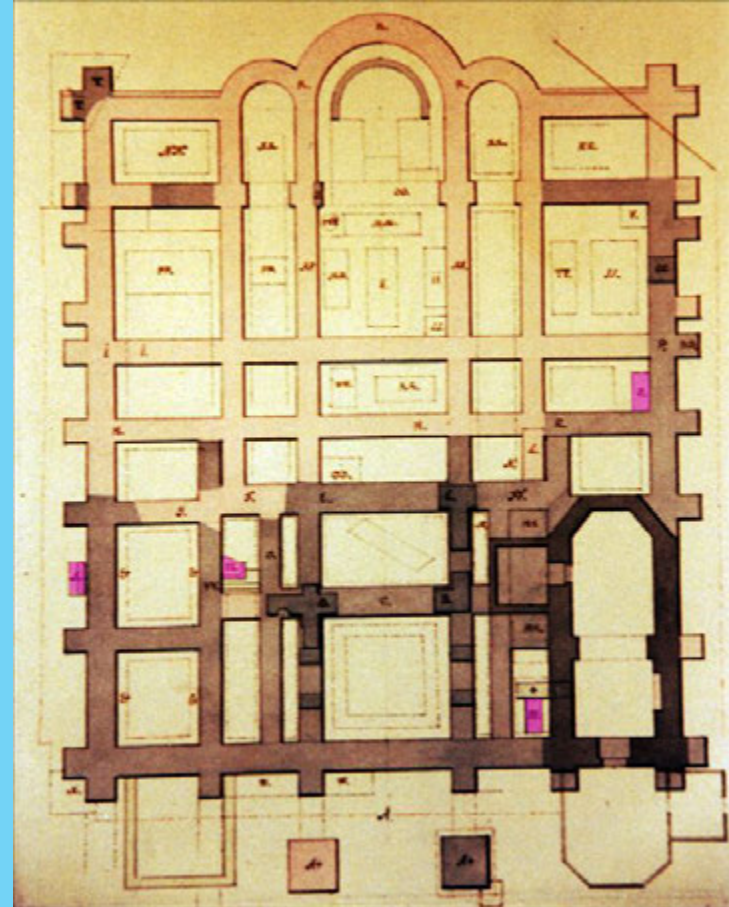

Крім якісного плану, М. Єфимов зробив промальовки (фасіровки) північного і західного боків розкритих ним залишків Десятинної церкви та їх перетин по поздовжній центральній осі (вигляд на північ). Вони важливі з огляду на те, що там представлені в масштабі ділянки фундаментів і нижніх частин стін пам'ятки, які було знищено під час будівництва нової Десятинної церкви (1828–1842). У місцях переходу кам'яної кладки фундаментів у цегляну кладку стін на кресленнях М. Єфимова вище цоколя позначено парні отвори від поздовжніх дерев'яних брусів, що були елементом конструкції стін храму (іл. 5).

Під час розкопок М. Єфимова 1826 року було зроблено багато знахідок як окремих артефактів, так і об'єктів, насамперед поховань. Частину цих місць було позначено на одному з варіантів його плану. Серед поховань виділяються два в кам'яних (пірофілітових) гробницях-саркофагах. Один з них було знайдено в південній галереї давнього храму перед апсидою церкви Святого Миколи Десятинного. У гробниці, утвореній плоскими плитами, було знайдено кістяк, у якому були відсутні череп і частина правої руки (іл. 6, I: 1; II: 4).

Інший саркофаг, із двосхилим дашком, був прикрашений різьбленим орнаментом і обкладений давньою цеглою. Його було закопано зовні церкви біля її північної стіни. У гробниці було знайдено скелет, який тоді визнали за жіночий (іл. 6, I: 2; II: 1, 2). Ці знахідки були інтерпретовані як поховання князя Володимира Святого та княгині Ольги відповідно, але ні митрополит Євгеній, ні сучасні дослідники не підтримали цієї неаргументованої атрибуції.

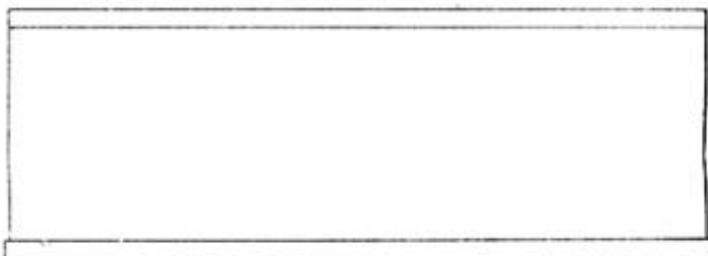
Іл. 5. План-реконструкція
Десятинної церкви;
перетин храму по поздовжній осі
(вид на північ)
та фасіровка зовнішнього боку
його північної стіни
(за М. Єфимовим)

Іл. 6. Кам'яні гробниці,
досліджені
М. Єфимовим
у 1826 році

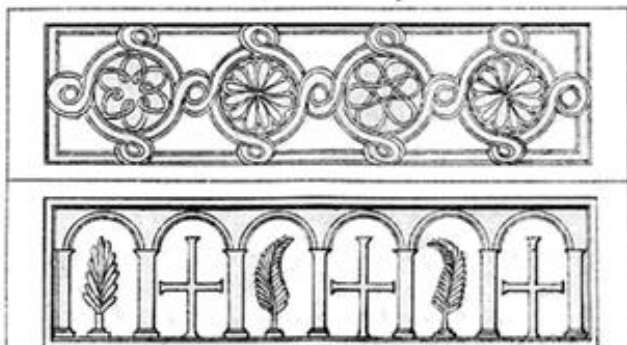
1^а Знаменателна Гробниця.

I

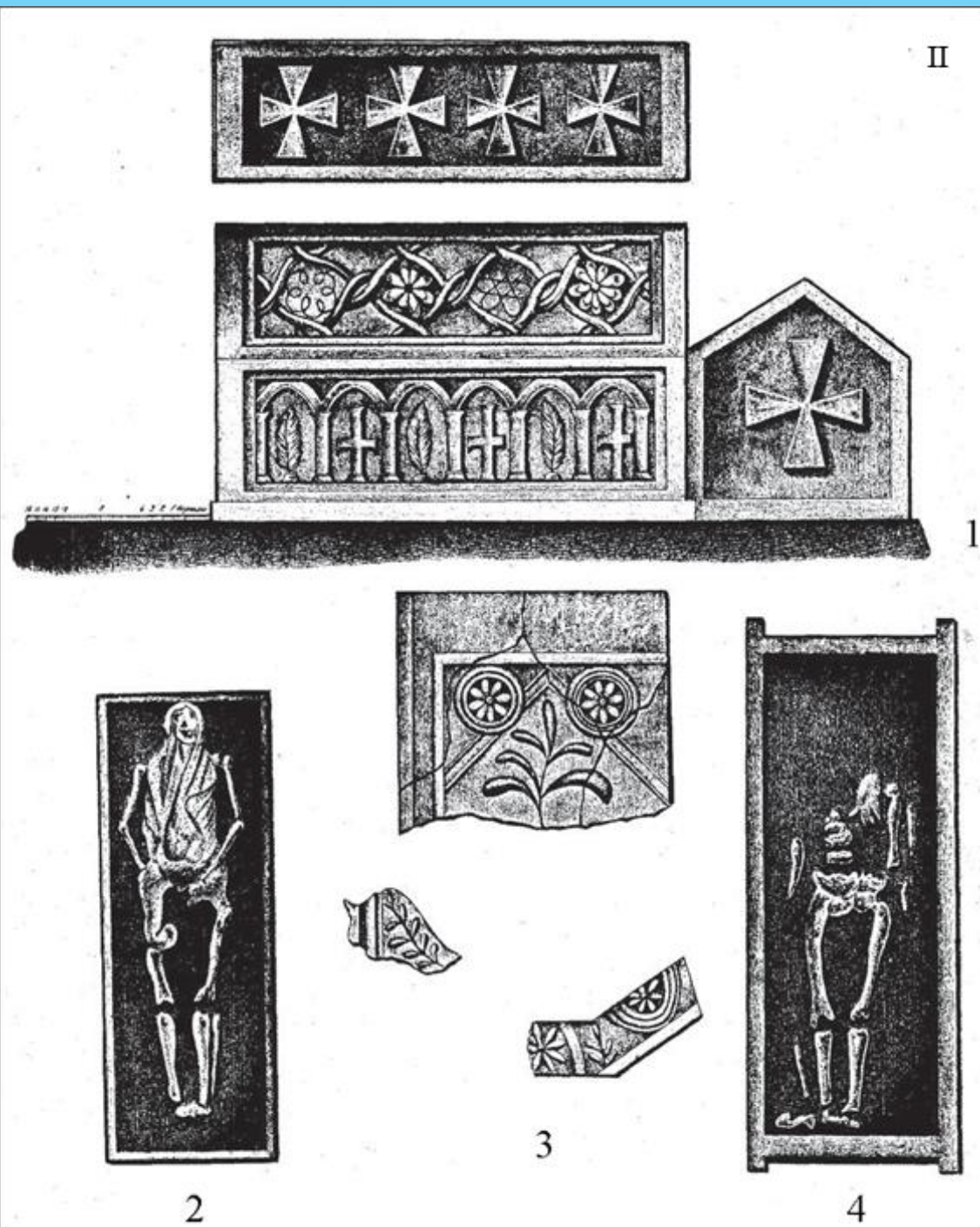

2^а Гробниця

1

2

II

1

2

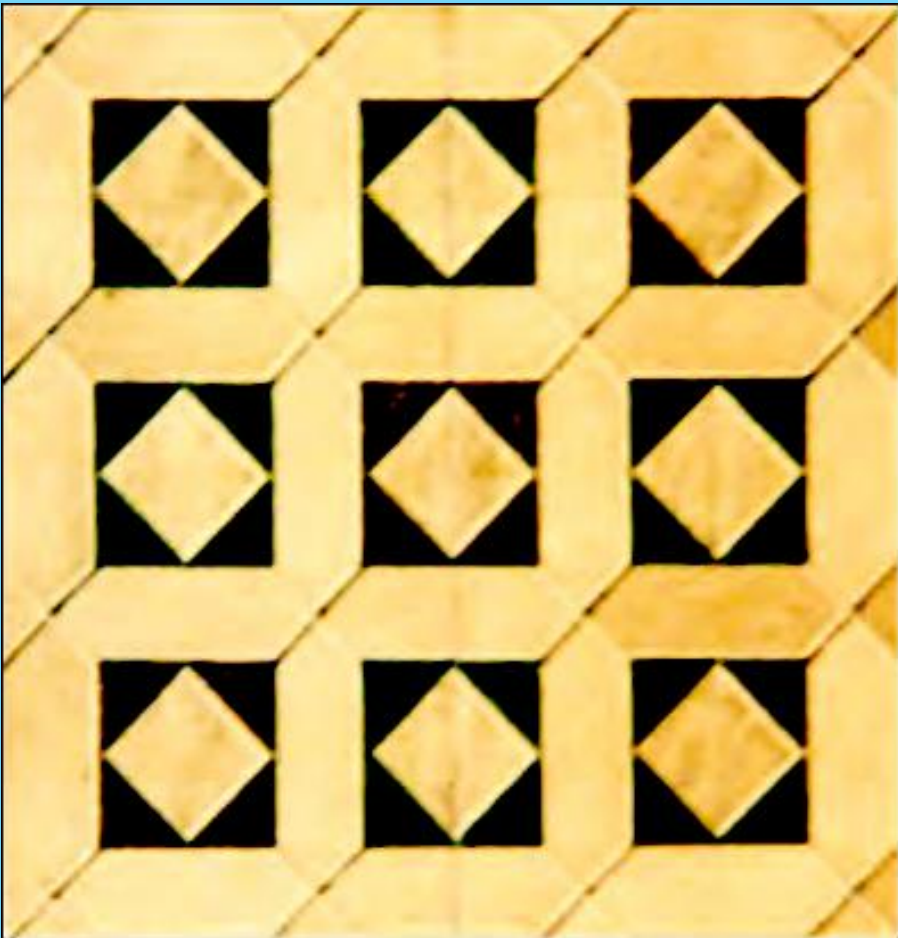
3

4

Серед окремих знахідок слід виокремити фрагмент мозаїки підлоги церкви, знайдений у її підкупольному квадраті, численні уламки фресок, зокрема, з продряпаним написом-графіті у п'ять рядків і зображенням святого зі згорнутим сувоєм у руці (іл. 7; 8: 2, 3, 5). Також вирізняється уламок кам'яної іконки XII–XIII ст. із зображенням Ісуса Христа і св. апостола Фоми (іл. 9). Збереглися малюнки, виконані самим М. Єфимовим, цих та інших знахідок з розкопок Десятинної церкви 1826 року, зокрема металевої чашечки від свічника та стулка хреста-енколпіона із зображенням св. Бориса (іл. 8: 4; 9).

Унікальною для того часу стала знахідка в Десятинній церкві трьох срібних зливків шестикутної форми вагою близько 160 грам. Трохи пізніше цей тип грошової одиниці часів Русі назвуть гривнею київського типу (іл. 10).

Багато архівних матеріалів, пов'язаних із розкопками М. Єфимова Десятинної церкви, зберігаються в шести архівах поза межами України. Сподіваємося, що в майбутньому настане можливість їх повноцінного опрацювання і введення в науковий обіг. Навіть частково опубліковані матеріали свідчать про велике історичне значення розкопок М. Єфимова в Києві.

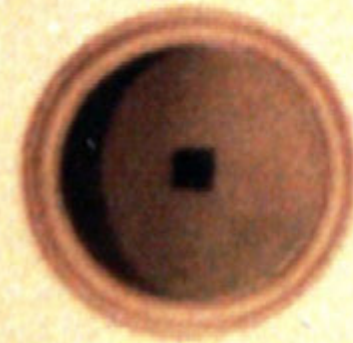
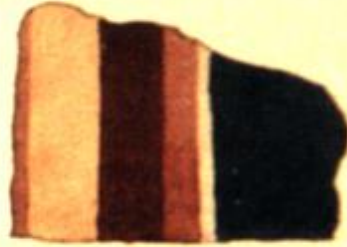

Іл. 7. Зразок мозаїчної «доріжки» підлоги підкупольного квадрата
Десятинної церкви з розкопок 1826 року.

Малюнок М. Єфимова та сучасне фото

Іл. 8. Знахідки з розкопок Десятинної церкви
1826 року.

Малюнки М. Єфимова

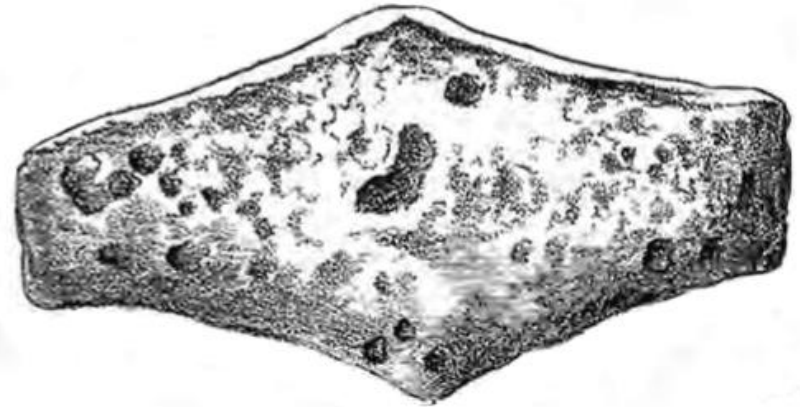
4

5

Іл. 9. Кам'яна іконка (уламок) із зображенням Христа і св. Фоми та хрест-енколпiон з розкопок Десятинної церкви 1826 року.

Малюнки М. Єфимова

Іл. 10. Срібні гривні київського типу з розкопок
Десятинної церкви 1826 і 1828 років

Використані джерела:

1. Ананьєва, Т. 2021. Відомий невідомий дослідник Десятинної церкви: до 195-річчя розкопок храму, проведених архітектором Миколою Єфимовим. *Opus Mixtum*, 9, с. 13–30.
2. Ёлшин, Д. Д. 2012. Чертежи первых археологических раскопок Десятинной церкви в Киеве как источник для архитектурной реконструкции храма. *Seminarium Bulkinianum: к 75-летию со дня рождения Валентина Александровича Булкина*. Санкт-Петербург, с. 70–94.
3. Козюба, В. 2015. Десятинна церква кінця X – першої половини XIII ст. (історія створення планів-реконструкцій). *Opus Mixtum*, 5, с. 119–132, VI.
4. Козюба, В. 2023. Археологічні знахідки перших розкопок Десятинної церкви 1820-х років. URL:
http://mdch.kyiv.ua/sites/default/files/public/pdf/20230227_01o.pdf.